

De oostkust en haar duinen : kleine reflecties over kust-urbanisatie, natuurbehoud en de zwinbosjes (eerste deel).

Emmanuel Dumoulin

(...) our real body is not just what is inside the skin but includes our whole total external environment. If we do not experience ourselves that way, we tend to mistreat our environment. We treat it as an enemy. (...)

Allan Watts (uit 'Man in Nature')

In december 2003 was het zover. Het ministerieel besluit van 2/12/03 (bekrachtigd in het Belgisch Staatsblad van 22/12/03) bezegelde officieel de verwerving van de 'zwinbosjes' door AMINAL (Administratie Milieu-, Natuur-, Land- en Waterbeheer) afdeling Natuur uit handen van de Compagnie Het Zoute. Het volledige duinen- en duinbosjes-complex ten westen van het Zwinreservaat, Tobroek, de Kleine vlakte, restanten van de Korte duinen en aangrenzende duingraslandjes, alsook de Groenpleinduinen zijn nu definitief als Vlaams natuurreservaat 'De Zwinduinen en -polders' geklasseerd (zie kaartje). De milieubeweging slaakte terecht een zucht van opluchting nu dit zo waardevolle natuurgebied eindelijk in 'veilige' handen was terechtgekomen. De toegeving voor de bouw van toch nog een mastodont appartementsgebouw op de plaats van de oude 'Swimming pool' en de kostprijs (hoeveel ?) die de gemeenschap voor de aankoop van het gebied betaald heeft terzijde gelaten, is alles uiteindelijk een goede reddingsoperatie geweest. Verdere verkaveling van het gebied zou nu voorgoed moeten gestopt zijn.

Toch vraag ik mij af wat de 'doorsnee' wandelaar of fietser die de werf van het appartementsgebouw langs de zeedijk passeert hiervan denkt. Toen ik er recent geleden (november 2004) met de fiets langsreed ving ik toevallig volgende woorden op uit de mond van een heerschap die de immense bouwput schouwde : ...c'est pourtant protégé(e)... Is dit inderdaad het spontaan aanvoelen van een, gezien het gebied en in de Belgische betekenis van het woord (vgl. van Dale), 'ultieme' aanslag op de duinen van de oostkust ? Verwonderlijk en bovenal jammer dat dit anno 2003 nog mogelijk was.

Over het verloop van onderhandelingen op 'hoog politiek' niveau, en hoe de vertegenwoordigers van de groene beweging omgaan met compromissen weten we bitter weinig (vgl. Anonymus 2003). Maar... het ijveren voor natuurbehoud enkel op basis van politiek en wetenschap (zonder aan hun 'tijdelijk' belang afbreuk te willen doen) en een soort oppervlakkig mainstream-denken is voor wat de 'duurzaamheid' (wars van het trendy gebruik van dit woord) ervan

betreft niet van doorslaggevend belang. De kern van de problematiek wordt echter pas geraakt wanneer we durven doordenken over de **'individuele verantwoordelijkheid'** van elk mens (in denken en handelen) en bij het dagen van bewustzijn over de persoonlijke verbondenheid met de 'natuur', dit laatste als de 'vrucht' van ontwikkelde 'ecologische sensitiviteit' : hieronder een relaas...

Verlangen naar het oude duinland

Als je de oude foto's die Jean Massart (1865-1925) eind 1800 begin 1900 langs de Belgische westkust maakte (Massart 1908, Wery 1908) vergelijkt met de huidige situatie dan kun je niet anders dan pijnlijk vaststellen hoeveel natuurschoon er sindsdien is verdwenen door ongebreidelde verkaveling en urbanisatie. Deze toendertijd door Joséphine Wery (1908) vaak lyrisch en vol van 'natuurgevoel' beschreven immense duinlandschappen behoren nu tot het verleden. Hetzelfde geldt, in nog veel prangender mate, ook voor de oostkust, waar het vrij uitgestrekte duinengebied van weleer nu vrijwel geheel is volgebouwd. Op diverse archiefbeelden van de oostkust, in de vorm van tekeningen, schilderijen en oude foto's (meestal prentkaarten), zijn glimpen te zien van het vroegere duinengebied tussen Heist en Knokke-Het-Zoute (zie onder andere in Dekeyzer 1969; d'Hont 1972, 1990, 1991, 1992, 1993, 1995; Breams 1972; Ballegeer & Braems 1977; Lannoy 1985, 1993, 1998; Devent 1986, 1991; Pruust 1993, 2001 en Ballegeer 2003). Het zijn alle zeer sterk nostalgisch geladen beelden die evoceren hoe het er vroeger moet hebben uitgezien. Jean d'Ardenne (1888) brengt dit voor de Knokse duinen als volgt onder woorden : « Les dunes de Knocke ont une renommée spéciale de pittoresque et elle n'est pas usurpée : nulle part on ne trouve une végétation aussi riche, des couleurs aussi variées, un tel charme et une telle délicatesse d'impression. (...) ». Het aanschouwen of het lezen van deze historische bronnen beroerd onvermijdelijk de heimwee naar het '(duin)land' van weleer en de droefheid over de 'ontzieling' van het landschap. Deze (romantische) gevoelens, resultaat van het terugblikken naar 'vroeger' (en zo te zien wat er vandaag aan de hand is) kunnen een belangrijke drijfveer zijn in het streven naar behoud van de laatste resten van deze landschappen. Dat 'nostalgie' echter nooit een uitkomst kan bieden voor de huidige problemen is daarentegen de harde waarheid. Hoogstens kunnen herinneringen, (onbereikbare) verlangens en verloren 'idealen' (de duinen in een toestand van 'volkomenheid') erdoor opgewekt worden, want wat geschied is is geschied ... Natuurbescherming kan evenwel nooit louter gefundeerd zijn op 'rationaliteit' (soortenkennis, wetenschappelijke waardebeoordeling, politiek lobbyen, ...) maar ze heeft vooral ook te maken met 'gevoeligheid' voor schoonheid, harmonie, rust, samenhang, ... met andere woorden voor de poëzie van het landschap de fauna en de flora.

Omstreeks 1800, en waarschijnlijk nog tijdens de eerste helft van de 19de eeuw, was het duinenlandschap van de oostkust nog vrijwel 'ongeschonden'. Kleine vissershuisjes aan de rand van de duinen te Heist en enkele verspreide keuterboerderijtjes en kleine woonkernen te Knokke-Het-Zoute waren de enige tekens van menselijke aanwezigheid : « ... l'endroit le plus inconnu qui fût au monde. » zoals Heins & Heins (1887) het omschreven. De kleine huisjes en bewoningskernen lagen mooi in de omgeving ingebed en moeten een harmonische, idyllische sfeer hebben geademd. Ten westen van Heist was de duinengordel vrij smal, ten noordoosten van de dorpskom bedroeg de breedte ervan echter al vlug zo'n 150 meter. In de sector tussen Heist en de grens met Knokke liepen de duinen verder tot 400 à 600 meter in het binnenland, ten oosten van Knokke tot ruim 2 kilometer. Het breedste deel moet gelegen hebben ter hoogte van Het Kalf, om verder richting Sint-Paulusfort vlug af te nemen tot uiteindelijk maar een smalle strook zee-reepduinen in Het Zwin overbleef (Coornaert 1974).

Vanaf eind jaren '80 tot begin jaren '90 van de 19de eeuw nestelde zich te Knokke een kleine kunstenaarskolonie van schilders en schrijvers rond Alfred Verwee (1838-1895), zelf landschapschilder. Dit wijst ongetwijfeld op de poëtische aantrekkingskracht die van de oostkust uitging. Maar waarschijnlijk trokken kunstenaars niet alleen omwille van de esthetiek naar zee maar ook om er deel te nemen aan het mondaine leven (inclusief een zekere vorm van snobisme) van 'een kleurige menigte' toeristen (vgl. Bel 2004), vaak niet vrij van een voor die tijd opmerkelijke frivoliteit (bijvoorbeeld het 'zebaden').

Het duinlandschap van de oostkust zoals Verwee het gekend heeft en vereeuwigd staat in zijn schilderijen is bijna volledig verdwenen, eigenlijk moeten we zeggen vernietigd. Enkel de 'golf van Knokke', nog enigszins vrijuit te bekijken vanaf het Caddiespad, geeft nog een levend beeld (weliswaar zonder grazend vee en sterk aangetast door de aanleg van golfbanen) van het vroegere 'Verwee-landschap'. Zijn deze historische duinrelicten te herstellen en als natuurgebied te claimen? Vanuit natuurbehoudskringen wordt alvast met de golfsector onderzocht wat de mogelijkheden voor 'natuur' op deze terreinen kan zijn (Gysels 2005).

Verwee was naast kunstschilder ook één van de grondleggers van de toeristische uitbouw van Knokke en kocht samen met enkele vennoten grote stukken duingebied die later zouden dienen als bouwgrond (vgl. Pruijst 2001, Theerens 2001). Een nogal 'dubbele' houding : enerzijds een soort 'liefde' voor de 'ongerepte' natuur en anderzijds het promoten van het toerisme en grondspeculatie. Hierbij dringt zich echter de vraag op: was het in die tijd mogelijk om al te beseffen dat de twee laatstgenoemde activiteiten zouden leiden tot de complete afbraak van onze duinen? Voor sommigen zoals

Bartholeyns (1905), De Lattin (1912), Massart (1913) en later ook voor Gobiet (1925), Rahir (1931) en Vande Vyvere (1939) was dit kennelijk wel mogelijk. Bartholeyns, Gobiet en Rahir pleitten voor bescherming vanuit esthetisch (en goed voor het toerisme) standpunt (vgl. hun gebruik van het woord 'pittoresque') terwijl Massart en Vande Vyvere dit deden vanuit natuurhistorisch opzicht. Als professioneel botanicus was vooral Massart zeer bekend met de specificiteit, zeldzaamheid en kwetsbaarheid van duinvegetaties. Het bij wijlen scherpe betoog van De Lattin werd voornamelijk ook vanuit esthetisch oogpunt gevoerd, maar aan het einde van zijn verhaal vermeld hij tevens het floristische belang van de duinen, hierbij refererend aan Massart. Opmerkelijk evenwel zijn de retorisch-groteske pamfletten (helaas niet gedateerd) voor het behoud van een ongeschonden duinenlandschap aan de Belgische kust door James Ensor (1860-1949) geschreven (Desmet 1982). Ensors motieven zullen ongetwijfeld uit een zeer sterk esthetisch-poëtisch bewustzijn/gevoel ontsproten zijn.

Ontsluiting van de oostkust

De expansiedrift tijdens de tweede helft van de 19de eeuw (tweede industriële revolutie) met parallel hieraan de ontwikkeling van het kusttoerisme voor de aristocratie en een opkomende burgerklasse, waren de historische aanzetten voor de uitbouw van onze (oost)kust. Aanvankelijk kleinschalig (enkel voor de rijken), maar naarmate de democratisering van het toerisme toenam (vooral na WO II) werd de exploitatie van de kust versneld, grootschaliger en steeds meer consumptiegericht (Ramakers 1985, Vermeersch 1986). Het 'vooruitgangdenken' en het 'winstoogmerk' waren (en zijn) de drijvende krachten hierachter. De gevolgen zijn navrant : ongeveer de helft van het Belgische duinenareaal is de voorbije 150 jaar geürbaniseerd en de resterende gebieden kenden ingrijpende landschappelijke veranderingen (Provoost 2004). Voor de oostkust betekent dit dat het hierboven geschetste duinencomplex nu vrijwel geheel is volgebouwd.

Ongeveer vanaf 1860 voltrok zich te Heist de definitieve doorbraak in de ontwikkeling tot badplaats. De inplanting van hotels, het in verschillende fasen aanleggen van de zeedijk, een treinverbinding met Blankenberge en het 'kasseien' van een aantal straten waren de eerste belangrijke infrastructuurwerken voor de sindsdien niet meer te stuiten 'groei' van de oostkust. Pas twintig jaar later werden in Knokke de eerste bescheiden pogingen ondernomen om toeristen op te vangen, onder andere langs de zeeweg (nu Lippenslaan). Vanaf 1890 werd de uitbouw van Knokke tot badstad grootschalig en gestructureerd aangepakt, met onder andere de aanleg van een eerste stuk zeedijk.

In 1902 werd Duinbergen als badplaats ingehuldigd. De inrichting gebeurde volgens het ontwerp van de Duitse architect-urbanist Joseph Stübben (1845-1936) en beoogde het behoud en de integratie van (duin)landschappelijke elementen tussen de bebouwing (tuinbadplaats). Vanaf 1908 werd nu ook Het Zoute als verblijfplaats voor toeristen uitgebouwd. Het was nogmaals J. Stübben die de plannen tekende en er opnieuw de principes van een 'cité-jardin' in uitwerkte. Tussen 1908 en 1912 werd de zeedijk verlengd tot aan de Lekkerbek.

Alhoewel de urbanisatieconcepten van Stübben zeer geprezen worden, moeten we ons toch geen illusies maken dat er welbepaald rekening werd gehouden met het behoud van bijvoorbeeld natuurlijke botanische rijkdom. De tijd was er bij ons nog niet rijp voor en natuurhistorische kennis bij architecten was (en is) allicht ook minimaal. Eigenlijk ging het bij Stübben hoofdzakelijk om het uitwerken van een stedenbouwkundige 'esthetiek' waarbij het gevarieerde duinenreli f min of meer bewaard bleef maar de wilde plantenweelde toch niet bepaald ontzien werd.

Geleidelijk aan, vanaf de verkaveling van de duinen tussen Duinbergen en Knokke in 1911, kwam ook de ontsluiting van wat Albertstrand zou heten tot stand. In 1913 werd de zeedijk vanuit Duinbergen tot Knokke doorgetrokken. Vanaf 1922 werd Albertstrand dan volledig verder uitgebouwd, hierbij werden, in tegenstelling tot het aanpalende Duinbergen, de duinen volledig geëgaliseerd.

Ook vandaag nog, zoveel jaren na de uitvaardiging van het duinendecreet, merk je aan de oostkust dat restjes open (duin)ruimte tussen de bestaande bebouwing wordt volgebouwd (wettelijk ?). Het gaat hier telkens om hyper-luxueuze flatgebouwen, zelden om eengezinswoningen. Vaak ook worden oude villa's afgebroken (patrimonium ?) om plaats te maken voor dergelijke nieuwbouw. Hierdoor verhoogd automatisch ook de druk op de draagkracht van de kustgemeente (verkeer, vraag naar parkeerruimte, lawaai en andere rustversturende factoren) die alle in tegenspraak zijn met het oorspronkelijke 'ideaal' van het zomerverblijf aan zee. Dit feit alsook de op hol geslagen mobiliteit van de moderne mens hebben ervoor gezorgd dat Knokke-Het-Zoute haar befaamd 'riant' karakter nu grotendeels heeft verloren.

Natuur versus grondspeculatie

Natuurwaarden zijn 'in essentie' niet in geldprijzen uit te drukken, ze overstijgen het kunstmatig marktmechanisme van vraag en aanbod. De 'natuur' (als levend systeem) kan eigenlijk nooit te koop zijn, wij zijn er allen deel van en het is de bron van ons leven als *Homo sapiens*. Anders gezegd wij zijn de 'natuur' en zij is niet 'iets' wat buiten ons staat, eenieder is er gelijkwaardig mee

'verbonden' als in een 'symbiotische' verhouding. In tegenstelling tot onze verre voormoeders en -vaders hebben wij evenwel niet meer het gevoel dat dat zo is. Sinds wij het nomadische bestaan van jagers-verzamelaars verlaten hebben, aan sedentaire landbouw zijn gaan doen om uiteindelijk via de 'urbane revolutie' te evolueren tot onze huidige industriële maatschappij zijn wij in toenemende mate vervreemd geraakt van deze fundamentele (kosmische) verbondenheid. De ontwikkelingen in wetenschap en techniek samen met het ontstaan van de kapitalistische maatschappij zorgden ervoor dat de vroegere zelfvoorzieningseconomie moest wijken voor een op export gerichte economie. Het oude persoonlijke en nog harmonischer contact met de 'natuur' (noodzakelijk om in onze levensbehoeften te kunnen voorzien) verdween en 'natuur' werd, omwille van het geldgewin, steeds meer gezien als een te exploiteren 'productiegoed'. Deze 'verdinglijking' en tegelijk 'onttovering' van de natuur leidden tot ontwaardende denkbeelden als 'natuur is te koop', en dus kunnen we haar toe-eigenen, hoe absurd dit in wezen ook is. Zo ontstond tevens het 'dualiserende karakter' (in de letterlijke betekenis) van onze moderne samenleving, een eigenschap die in het huidige neoliberale bestel haar volle ontplooiing vindt. In de context van dit verhaal : het streven naar bezit/eigendom.

Opmerkelijk toch hoe wij westerlingen grond als eigendom met een bepaalde marktwaarde zijn gaan beschouwen. In historische tijden hebben machtshebbers zich 'zomaar' gronden beginnen eigenmaken. Intussen is er een heel rechtssysteem ontwikkeld dat deze praktijken van weleer heeft geïnstitutionaliseerd (lees : witgewassen) door onder andere de invoering van het 'eigendomsrecht'. Uiteindelijk kun je de vraag stellen : wie heeft het recht om grond, die in wezen van niemand is tenzij van de 'natuur', tot persoonlijk eigendom te verklaren ? Door dit te doen ontzeg je er het gebruik (in rentmeesterschap) van door gelijk wie, zowaar een agressieve daad. De ontzettende gevolgen zijn dan ook niet uitgebleven, geweld om 'zijn' grond te beschermen of uit te breiden, de geschiedenis bulkt ervan. Duidelijk dus dat grondbezit (belangen) te maken heeft met macht, en dit kan je doortrekken tot op de dag van vandaag. Het juridische getouwtrek naar aanleiding van het duinendecreet is hiervan een illustratie. Het vlug ingestelde 'volledige bouwverbod' veroorzaakte de nodige commotie bij grondeigenaars en vastgoedmakelaars. Echter, door de duidelijke beleidskeuze van de Vlaamse Raad en de wetgevingstechnisch goede onderbouwing van het duinendecreet konden vrijwel alle argumenten tegen dit decreet of tegen de toepassing ervan door respectievelijk het Arbitragehof en het Hof van Cassatie verworpen worden (Defoort 1995,1996)

Niets nieuws echter want Jean-Jacques Rousseau had het er in zijn 'Vertoog over de ongelijkheid' (1755) ook al over :

"De ware grondlegger van de burgerlijke maatschappij dat was hij die als eerste een stuk grond omheinde, zich verstoutte te zeggen 'Dit is van mij', en onnozelaars trof die hem geloofden. Hoeveel misdaden, oorlogen, moordpartijen, ellende en verschrikkingen zouden het mensengeslacht niet bespaard zijn gebleven, als iemand toen de palen had uitgerukt of de gracht had dichtgegooid, en zijn medemensen had toegeroepen 'Luister niet naar deze bedrieger; jullie zijn verloren als jullie vergeten dat de vruchten van de aarde van iedereen zijn en dat de aarde van niemand is.' (...)."

Exemplarisch is wat gebeurde tijdens de verovering van het Noord-Amerikaanse continent. Toen de 'kolonisten' met de inheemse indianen gingen onderhandelen om de laatste stukken grond van hun leefgebied af te kopen veroorzaakte dit bij laatstgenoemden enige verbijstering. Zomaar grond willen afkopen die volgens hun zienswijze uiteindelijk van niemand eigendom is en daarenboven vol van 'heilige' symboliek (Moeder Aarde), konden zij niet begrijpen. Een dergelijke manier van 'denken' en 'handelen' was hen geheel vreemd en paste niet binnen hun cultuur en wereldbeeld. Er bestond in hun taal waarschijnlijk zelfs geen woord of begrip voor (vgl. de Groot *s.a.*, Lemaire 1984). Hetzelfde zal gelden voor zovele andere tribale volkeren. Hiermee wil ik deze oude samenlevingsvormen echter niet zomaar idealiseren of mystificeren; dat is een ander verhaal!

Wat betreft nu de situatie bij ons. Inderdaad alle perikelen in verband met grondverkavelingen versus landschaps- en natuurbescherming te Knokke-Heist hebben te maken met machtsverhoudingen. 'Natuurbeschermers' zijn niet de Noord-Amerikaanse indianen maar wat ze, in weliswaar sterk afgezwakte mate, met hen delen is dat ze vaak een andere mening hebben over de 'functie' en 'betekenis' van gronden. Een bijzondere fauna en flora willen ze in stand houden en beschermen en willen ze niet zomaar opofferen aan immobiëlen ten behoeve van particulieren, in ons geval een kleine zeer rijke minoriteit.

Meer bewustzijn!

Het bewustzijn over het feit dat de kleine restjes 'wilde' (duinen)natuur moeten beschermd worden is pas tegen het einde van de 20ste eeuw algemeen doorgedrongen (Massart en gelijkgestemden van weleer ten spijt) en heeft geleid tot het fameuze duinendecreet van 14 juli 1993 (plus aanvullende decreten en besluiten in '94 en '95); beslissingen die op z'n minst meer dan driekwart eeuw te laat kwamen. Dat het zo moeizaam is verlopen vooraleer enig 'besef' is kunnen dagen heeft te maken met onze vervreemding van de 'natuur' waardoor wij onze individuele verantwoordelijkheid voor de 'natuur' zijn kwijtgeraakt of maar onvoldoende gewaar zijn. Deze 'blindheid' resulteert bij beleid en

industrie in een soort 'georganiseerde onverantwoordelijkheid' en dus een 'zelfvernietigingsvooruitgang' (vgl. Beck 1997). Op de duur zien wij de 'wereld' slechts als dat wat door 's mensen hand en verstand is gemaakt, en realiseren we ons niet meer dat we over het grootste deel van deze 'omwelt' eigenlijk geen zeggenschap hebben en er feitelijk volledig afhankelijk van zijn.

Vooraf de oude oosterse 'filosofieën' (die in wezen universele wijsheid zijn) zoals het boeddhisme, het taoïsme, de zienswijzen van Jiddu Krishnamurti (1895-1986) en anderen, beklemtonen steeds deze persoonlijke verantwoordelijkheid. Inderdaad wanneer we zelf doordrongen zijn van een verbondenheid met al wat ons omringd dan wordt (milieu)bewust en ethisch leven vanzelfsprekender. Een citaat uit een lezing van Krishnamurti (zie Anonymus 1993) illustreert dit op wel zeer indringende wijze :

"Als u het contact met de natuur verliest, verliest u het contact met de mensheid. Als u niet verbonden bent met de natuur, dan wordt u een moordenaar, dan vermoordt u jonge zeehondjes, dolfinnen en mensen, voor het gewin, om het voedsel, voor de 'sport' of voor de wetenschap. Dan wordt de natuur bang voor u en trekt zij haar schoonheid terug. Ook al maakt u lange wandelingen in de bossen of kampeert u op de mooiste plekjes in de natuur, u blijft een moordenaar en daardoor verspeelt u haar vriendschap. U bent waarschijnlijk nergens mee verbonden, ook niet met uw vrouw of met uw man."

Ook de boeddhistische zienswijze gaat heel ver en spruit voort uit een onvoorwaardelijk mededogen voor de medemens en alle levende wezens, zoals uit volgend citaat (vrij vertaald naar Sponsel & Natadecha-Sponsel 1991) blijkt :

"Het boeddhisme zou noch de wetenschap, noch de technologie, de industrie, de commercie, de reclame, de regering of gelijk welke andere zondebok de schuld geven van de ecologische crisis. Eerder zou zij deze crisis zien als het product van het collectieve gedrag van individuen, gedreven door omstandigheden, onwetendheid en/of hebzucht, in plaats van door wijsheid, natuurlijke behoefte, gematigdheid, mededogen en geweldloosheid."

Bovenstaande citaten hebben niets te maken met 'exotisme' maar omvatten het consequent doordenken over de fundamentele oorzaken van de teloorgang van 'natuur'.

In 'Les trois écologies' poneert Félix Guattari (1989) dat milieuproblemen slechts het zichtbare gedeelte zijn van veel grotere en dieper liggende problemen, met name onze 'manier van leven' en onze 'wijze van in gemeenschap zijn' op deze aarde. Zo kan een 'écologie environnementale' niet losgedacht worden van een 'écologie sociale' en een 'écologie mentale'; met

andere woorden de wereld wordt gezien als een geïntegreerd geheel in plaats van een losse verzameling onderdelen. Ons huidige psycho-sociaal bewustzijn, en het hieruit voortvloeiend handelen, is verantwoordelijk voor de achteruitgang van 'natuur' en verloedering van het milieu. Eigenlijk is Guattari's stelling te herleiden tot het al eeuwen oude boeddhistische inzicht over de 'persoonlijke verantwoordelijkheid' (vgl. Martin 1997).

Doorgaans worden onhoudbare situaties echter pas grondig aangepakt wanneer de maatschappij er daadwerkelijk onder gaat lijden; voor de milieuproblematiek betekent dit vaak dat reeds veel onherroepelijke schade is aangericht. Vandaar de paradox dat in onze moderne tijd « de 'natuur' pas omhelsd wordt van zodra ze het punt van verdwijnen heeft bereikt ». Een pijnlijk en machteloos 'ervaren' voor hen die het onheil al lang zagen aankomen. Maar uiteindelijk is het goed te beseffen dat er sowieso een kentering zal komen ... en wellicht naderen we stilaan zo'n historisch scharnierpunt van algemene 'bewustzijnsverruiming', na eerst nog een periode van verdere 'aftakeling' te zullen hebben doorgemaakt ? Fritjof Capra (1996) schrijft : « Diep-ecologisch bewustzijn onderkent de fundamentele onderlinge afhankelijkheid van alle verschijnselen, en het feit dat wij, als individuen en als gemeenschappen, zijn ingebed in cyclische natuurprocessen (waarvan we uiteindelijk afhankelijk zijn) ». Voor de mens van de 22ste eeuw zal de wijze waarop wij met onze duinen zijn omgesprongen onbegrijpelijk zijn. Wellicht is de opmerking van Theodor Adorno dat : « het schone van/in de natuur pas tot zijn recht komt door zijn ondergang » (Lemaire 2002b, o.c.) hier relevant. Veel kan uiteindelijk hersteld worden maar dan zullen wij ons volledig (inclusief onze artefacten) uit het duinengebied moeten terugtrekken en 'de natuur terug natuur laten zijn' (waar hebben we dit nog gehoord ?). Een futuristisch beeld dat we ons moeilijk kunnen indenken.

(wordt vervolgd in het volgende NMOotje)

VLIZ (vzw)
VLAAMS INSTITUUT VOOR DE Z
FLANDERS MARINE INSTITU
Oostende - Belgium

Literatuur

- Anonymous (1993). *Krishnamurti over... milieu*. Altamira, Heemstede, 134 p.
- Anonymous (2003). Zwinbosjes in Knokke definitief beschermd. *Natuur.blad* 2(1): 17.
- Ballegeer, J. & J.-P. Braems (1977). *Heist in oude prentkaarten, deel 2*. Europese Bibliotheek, Zaltbommel, 2 p., 76 foto's.
- Ballegeer, J. (2003). *Archiefbeelden Knokke-Heist*. Tempus, Stroud, 128 p.
- Bartholeyns, E. (1905). *La côte belge de La Panne à Knokke*. Callewaert, Bruxelles, 192 p.
- Beck, U. (1997). *De wereld als risicomaatschappij : Essays over de ecologische crisis en de politiek van de vooruitgang*. De Balie, Amsterdam, 120 p.
- Bel, J. (2004). Een strand met ronde schelpen : Het verlangen naar de kust in de literatuur rond 1900. *Literatuur* 21(5): 20-24.
- Braems, J.-P. (1972). *Heist in oude prentkaarten* (waarin ook oude prentkaarten van Duinbergen). Europese Bibliotheek, Zaltbommel, 1 p., 76 foto's. (deel 1)
- Capra, F. (1996). *Het levensweb : levende organismen en systemen, verbluffend nieuw inzicht in de grote samenhang*. Kosmos-Z&K, Utrecht, 320 p.
- Coornaert, M. (1974). *Knokke & Het Zwin*. Lannoo, Tiel, 442 p., 32 foto's, 1 kaart.
- d'Ardenne, J. (1888). *Guide descriptif illustré de la côte de Flandre et des plages de la mer du Nord*.
- Defoort, P.-J. (1995). Het duinendecreet : een duidelijke beleidskeuze. *Rechtskundig Weekblad* 58(38): 1281-1292.
- Defoort, P.-J. (1996). Overzicht van de (verworpen) juridische argumenten tegen het duinendecreet. *Tijdschrift voor Milieurecht* 5(4): 271-275.
- de Groot, A.F. (s.a.). *Seattle's toespraak*. Kairos, Soest, 47 p.
- Dekeyser, M. (1969). *Heist van vissersdorp tot badstad*. Eddy-druk, Heist, 120 p.
- De Lattin, A. (1912). *Voor de duinen onzer Vlaamsche zee kust!* Vereniging tot behoud van natuur-
- Desmet, J. (1982). Eens een aangescherpte pen pro natuurbehoud : James Ensor. *De Wielewaal* 48: 190-192.
- Devent, G. (1986). *Het Heist van toen*. Van de Wiele, Brugge, 158 p.
- Devent, G. (1991). *Zee en duinen : kusttoerisme in de 19de eeuw*. Van de Wiele, Brugge, 248 p.
- d'Hont, A. (1972). *Knokke in oude prentkaarten / Knokke en cartes postales anciennes*. Europese Bibliotheek, Zaltbommel, 2 p., 116 foto's.
- d'Hont, A. (1990). Gids van het andere Knokke (3) : De weg naar zee. *Uitgave "Cnoc is ier" 1990*, p. 89-132.
- d'Hont, A. (1991). Gids van het andere Knokke (4) : 't Albertstrand. *Uitgave "Cnoc is ier" 1991*, p. 133-176.
- d'Hont, A. (1992). Gids van het andere Knokke (5) : Langs strand en dijk. *Uitgave "Cnoc is ier" 1992*, p. 177-224.
- d'Hont, A. (1993). Gids van het andere Knokke (6) : 't Zoute. *Uitgave "Cnoc is ier" 1993*, p.225-272.
- d'Hont, A. (1995). Gids van het andere Knokke (8) : Over de duinen naar zee. *Uitgave "Cnoc is ier" 1995*, p. 321-368.
- Gobiet, M. (1925). Pour la sauvegarde de nos dunes. *Bulletin de la Société centrale forestière de Belgique* 32: 545-547.

- Guattari, F. (1989). *Les trois écologies*. Galilée, Paris, 73 p.
- Gysels, J. (2005). Natuurbehoud : traditie en vernieuwing. *Natuur.blad* 4(2): 14-17.
- Heins, M. & A. Heins (1887). *Le littoral belge de Knocke à La Panne*. Hoste, Gand, 128 p.
- Lannoy, D. (1985). *Het Knokke van toen*. Van de Wiele, Brugge, 160 p.
- Lannoy, D. (1993). *Knokke en de Belle Epoque*. Perka, Maldegem, 248 p.
- Lannoy, D. (1998). *Knokke-Heist : Terugblik, Impressions, In Retrospect, Rückblick*. Perka, Maldegem, 319 p.
- Lemaire, T., (1984). De indiaanse houding tegenover de natuur : Indiaanse ecologie als uitweg uit onze milieucrisis ? In: Achterberg, W. & W. Zweers (red.). *Milieucrisis en filosofie : Westers bewustzijn en vervreemde natuur*. Ekologische Uitgeverij, Utrecht, p. 171-188.
- Lemaire, T. (2002b). Sublieme natuur als grënservaring van de moderniteit. In: Coolen, M. & K. van der Wal (red.). *Het eigen gewicht van de dingen*. Damon, Budel, p. 13-42.
- Martin, J. (ed.) (1997). *Ecological responsibility : a dialogue with buddhism*. Tibet House & Sri Satguru Publications, Delhi, 186 p., 3 pl.
- Massart, J. (1908). Liste géographique des Ptéridophytes et des Phanérogames qui habitent les districts littoraux et alluviaux de la Belgique. *Recueil de l'Institut Botanique Léo Errera* 7 (Annexe) : 1-121, 73 pl., 14 cartes.
- Massart, J. (1913). Pour la protection de la nature en Belgique. *Bulletin de la Société Royale de Botanique de Belgique* 51(2): 1-308 + carte. (Volume Jubilaire 1912, Tome 1)
- Provoost, S. (2004). Het kustecosysteem. In: Provoost, S. & D. Bonte (red.). *Levend duinen : een overzicht van de biodiversiteit aan de Vlaamse kust*. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud 22, Brussel: 10-45.
- Pruuost, D. (1993). *Knokke-Heist onverwacht*. Cre art, Knokke-Heist, 112 p.
- Pruuost, D. (2001). *Knokke-Heist : Aspecten van heden en verleden*. Verdographics, Knokke-Heist, 112 p.
- Rahir, E. (ed.) (1931). *Reserves naturelles a sauvegarder en Belgique*. Le Touring Club de Belgique, Les Amis de la Commission Royale des Monuments et des Sites, et Les Amis de l'Amblève, Bruxelles, 222 p.
- Ramakers, M. (1985). Villa Duinzicht ? *Monumenten en Landschappen* 1985 (extra nummer): 55-61.
- Rousscau, J.-J. (1755). *Vertoog over de ongelijkheid*. Boom, Amsterdam, 172 p. ('Discours sur l'origine et les fondemens de l'inégalité parmi les hommes'; vertaling W. Uitterhoeve, inleiding J.M.M. de Valk, 2003).
- Sponsel, L.E. & P. Natadecha-Sponsel (1991). Nonviolent ecology : the possibilities of buddhism. In: Paige, G.D. & S. Gilliatt (eds). *Buddhism and nonviolent global problem-solving : Ulan Bato explorations*. Honolulu, Center for Global Nonviolence Planning Project, Spark M. Matsunaga Institute for Peace, University of Hawaii, p. 145-156. (zie ook : <http://www.globalnonviolence.org/docs/buddhism/chapter14.pdf>)
- Theerens, F. (2001). *Geschiedenis van Knokke-Heist (deel 1) : gidsencursus 2000-2001*. 113 p.
- Vande Vyvere, P. (1939). Onze Brugsche duinen. *Brugsch Handelsblad* 1939(18 maart) : 11.
- Vermeersch, C. (1986). De teloorgang van de Belgische kust. In: *Ruimtelijke planning*, Afl. 15, II.E.2.f., p. ver1-ver37. Van Loghum Slaterus, Antwerpen.
- Wery, J. (1908). *Excursions scientifiques : I. Sur le littoral belge*. Lamartin, Bruxelles, 223 p., 24 pl.

Emmanuel Dumoulin
H. Consciencestraat 67
8300 Knokke-Heist

edumoulin@belgacom.be *net*